

مرکز رصد فرهنگی کشور

گزارش رصد فرهنگی (۵۴)
رصد بین الملل (۵)

نگرش جوانان جهان عرب بر اساس جدیدترین داده‌های منطقه‌ای

مهر ۱۴۰۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جمهوری اسلامی ایران
شورای فرهنگ عمومی کشور

مرکز رصد فرهنگی کشور

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

عنوان: «نگرش جوانان جهان عرب» بر اساس جدیدترین داده‌های منطقه‌ای

پژوهشگران: حسین اکبرزاده

صفحه‌آرایی: حسین آذری

نوبت چاپ: اول. پاییز ۱۴۰۲

شمارگان: برای مخاطبان خاص

این نسخه به سفارش دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور تهیه شده است.

همه حقوق این اثر برای مرکز رصد فرهنگی کشور محفوظ است.
در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی‌عصر(عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
صندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳. دورنگار: ۸۸۸۹۳۰۷۶. www.ir cud.ir

گزارش رصد فرهنگی
(۵۴)

رصد بین الملل
(۵)

نگرش جوانان جهان عرب بر اساس جدیدترین داده‌های منطقه‌ای

مرکز رصد فرهنگی کشور

مهر ۱۴۰۲

فهرست مطالب

مقدمه..... ۱

فصل اول سیاست

مقدمه..... ۷
سیاست خارجی..... ۷
جهان عرب و جمهوری اسلامی ایران..... ۸
جهان عرب و رژیم صهیونیستی..... ۱۲
جهان عرب و ایالات متحده آمریکا..... ۱۶
جهان عرب و قدرت‌های شرقی..... ۱۸
سیاست داخلی..... ۱۹

فصل دوم فرهنگ

مقدمه..... ۲۳
دین‌داری..... ۲۳
مهاجرت..... ۲۹
دلایل مهاجرت..... ۳۱
مقاصد مهاجرت..... ۳۲
مصرف رسانه‌ای..... ۳۳
منابع..... ۳۸

فهرست نمودارها

۴. نمودار ۱. تغییرات جمعیتی جهان عرب از ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۲
۵. نمودار ۲. تغییرات جمعیتی جوانان جهان عرب (۱۵ تا ۳۴ سال)
۸. نمودار ۳. کدام یک از کشورهای زیر را متحد یا دشمن کشور خود می‌دانید؟
- نمودار ۴. کدام یک از کشورهای زیر را برای امنیت پایدار کشور خود خطرناک تر می‌دانید؟
۹. نمودار ۵. ارزیابی جوانان جهان عرب از سیاست خارجی کشورهای اثرگذار در جهان
۱۰. نمودار ۶. ارزیابی جوانان جهان عرب از سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۱۲. نمودار ۷. ارزیابی جوانان جهان عرب از تصویر ایران پس از انقلاب‌های عربی ۲۰۱۱
- نمودار ۸. دیدگاه افکار عمومی جهان عرب در خصوص به رسمیت شناختن رژیم صهیونیستی
۱۳. نمودار ۹. دیدگاه افکار عمومی جهان عرب در خصوص به رسمیت شناختن رژیم صهیونیستی به تفکیک مناطق مختلف عربی
۱۴. نمودار ۱۰. کدام یک از کشورهای زیر را اثرگذارترین کشور بر جهان عرب می‌دانید؟
- نمودار ۱۱. میزان اعتماد شهروندان عرب به دستگاه‌های حاکمیتی کشورشان
۲۱. نمودار ۱۲. کدام گزینه را در خصوص فساد دولتی در کشور خود صادق می‌دانید؟
۲۲. نمودار ۱۳. کسانی که می‌گویند متدین هستند (۲۰۲۲)
۲۵. نمودار ۱۴. کسانی که می‌گویند متدین نیستند به تفکیک کشورها (۲۰۲۲)
۲۵. نمودار ۱۵. کسانی که می‌گویند متدین نیستند به تفکیک کشورها (۲۰۲۲)
- نمودار ۱۶. درصد جوانانی (۱۸ تا ۲۹ سال) که می‌گویند دیندار نیستند به تفکیک کشورها
۲۷. نمودار ۱۷. درصد جوانانی (۱۸ تا ۲۹ سال) که می‌گویند دیندار نیستند به تفکیک کشورها
۲۷. نمودار ۱۸. دیدگاه مردم جهان عرب در خصوص جدایی دین از سیاست
۲۹. نمودار ۱۹. میل به مهاجرت در کشورهای عربی (۲۰۲۲)
۳۰. نمودار ۲۰. درصد کسانی که مسائل امنیتی را عامل میل به مهاجرت خود می‌دانند (۲۰۲۲)
۳۲. نمودار ۲۱. مقاصد مهاجرتی جوانان جهان عرب (۲۰۲۰)
۳۳. نمودار ۲۲. مقاصد مهاجرتی جوانان عرب (۲۰۲۳)
۳۳. نمودار ۲۳. میانگین هزینه یک گیگابایت داده تلفن همراه در کشورهای عربی در سال ۲۰۲۲
۳۴. نمودار ۲۴. رتبه بندی دولت‌های عربی بر اساس سرعت اینترنت تلفن همراه
۳۵. نمودار ۲۵. میزان استفاده مردم جهان عرب از اینترنت
۳۶. نمودار ۲۶. درصد استفاده از شبکه‌های اجتماعی در جهان عرب (۲۰۲۲)

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱. دلایل عدم به رسمیت شناختن اسرائیل توسط مردم جهان عرب از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۲ ۱۵
- جدول ۲. دیدگاه دانشجویان دانشگاه بغداد در قبال ایالات متحده آمریکا ۱۸

مقدمه

باتوجه به اهمیت بالای جهان عرب نزد جمهوری اسلامی ایران به دلیل اشتراکات مذهبی، منافع و فرصت‌های سیاسی، امنیتی، فرهنگی و اقتصادی و همچنین سرمایه‌گذاری ویژه دشمنان ایران اسلامی برای تخریب چهره نظام نزد مردم و افکار عمومی جهان عرب، نیاز است شناخت جامعی از طرز تفکر ایشان نسبت به عرصه‌های مختلف حیات اجتماعی شکل گیرد. یکی از اثرگذارترین و پرجمعیت‌ترین طبقه در میان صف جهان عرب، جوانان هستند. در بسیاری از کشورهای جهان عرب، خاصه کشورهای حاشیه خلیج فارس، جوانان به واسطه فرصت‌هایی که کشور در اختیارشان قرار داده است، به رشد دانشی و تکنیکی قابل توجهی دست یافته‌اند و همین امر موجب حرکت کشور در مسیر رشد و شکوفایی شده است. در همین زمان در برخی از کشورهای عربی دیگر، جوانان عرصه را به دلیل شرایط زیرساختی و همین‌طور ساختار سیاسی حاکم بر کشور بر خود تنگ می‌بینند و راهی جز مهاجرت را نمی‌شناسند. علی‌رغم گذشت ۴۵ سال از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و مراودات بسیار ما با کشورهای منطقه و خاصه جهان عرب، اما همچنان هاله‌ای از ابهام بر روابط میان طرفین چه در

سطح حاکمیت و چه در سطح تعاملات مردمی سایه افکنده است. بنابراین، شرایط موجود راهی جز شناخت واقعیت میدان جهان عرب در برابر ما نگذاشته است.

سال‌هاست که مراکز افکارسنجی مختلفی در جهان عرب به‌منظور بازتاب واقعیت فکر عربی به جهان پیرامون تلاش می‌کنند. یکی از این مراکز که از سال ۲۰۰۸ به‌صورت ویژه در حوزه افکارسنجی جوانان جهان عرب فعالیت دارد، به‌تازگی نتایج پانزدهمین افکارسنجی خود را منتشر کرده است. این پروژه در بازه ۲۷ مارس تا ۱۲ آوریل ۲۰۲۳ با نمونه آماری ۳۶۰۰ نفر در ۱۸ کشور عربی صورت پذیرفته است. در مقدمه گزارش حوادثی که از سپتامبر ۲۰۲۲، یعنی زمان انتشار نسخه چهاردهم از گزارش مرکز اصداء، تا بازه انجام این پروژه در جهان عرب و اسلام رخ داده را فهرست کرده است.

- اکتبر ۲۰۲۲: افزایش درگیری‌های داخلی سودان و کشته شدن ۲۰۰ نفر
 - نوامبر ۲۰۲۲: افزایش دامنه تنش‌های مدنی و اعتراضات ضدحکومتی در ایران پس از مرگ مهسا امینی
 - دسامبر ۲۰۲۲: جام جهانی فوتبال ۲۰۲۲
 - ژانویه ۲۰۲۳: حملات هوایی رژیم صهیونیستی بر اردوگاه جنین و وخامت در میدان نبرد فلسطین - اسرائیل
 - فوریه ۲۰۲۳: وقوع زلزله مخرب در ترکیه و سوریه و تلاش‌های منطقه برای ترمیم این دو کشور
 - مارس ۲۰۲۳: اعزام اولین فضانورد عربی، سلطان النیادی به ایستگاه فضایی بین‌المللی
- به نظر می‌رسد ذکر این رخدادها در مقدمه گزارش به‌منظور نشان‌دادن اختلاف آمارهایی است که بعضاً کاهش یا افزایش آن نسبت به سال قبل، غیرمنطقی می‌نماید اما با در نظر گرفتن حوادث مذکور، می‌توان برای آن توجیهی پیدا کرد.

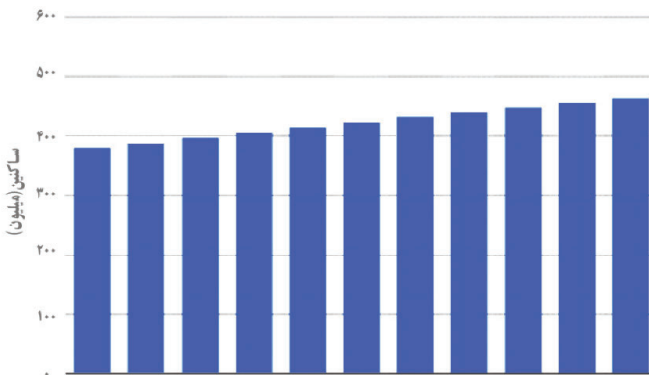
گزارشی که هم‌اکنون در دست دارید، بر پایه گزارش مرکز افکارسنجی اصداء به‌منظور بازتاب دیدگاه مردم جهان عرب به‌صورت عام و جوانان آن به‌صورت خاص، تهیه شده است. ولیکن فقط به داده‌های این مرکز بسنده نشده است و برای غنای هرچه بیشتر، تلاش شده تا از نتایج افکارسنجی سایر مراکز پژوهشی و اندیشکده‌ای معتبر جهان عرب نیز استفاده شود. این مراکز در خلال ارجاعات درون‌متنی گزارش به‌صورت مختصر در متن یا پاورقی، معرفی شده‌اند.

بر اساس میزان اهمیت محورهای بحث شده در گزارش مرکز اصداء و سایر مراکز افکارسنجی عربی، داده‌های بررسی شده در دو حوزه مسائل سیاسی و فرهنگی طبقه‌بندی و تعمیق شده‌اند. بر این اساس گزارش پیش‌رو دو بخش خواهد داشت. طبیعی است که جای خالی حوزه‌های مهم دیگری چون آسیب‌های اجتماعی، رفتار اقتصادی و... در این گزارش به‌خوبی حس شود، اما با توجه به تفاوت محتویات گزارش‌های بررسی شده و همچنین اعتبار کمتر اتکا به داده‌های تنها یک مرکز افکارسنجی، تصمیم بر این شد که صرفاً حوزه‌های مذکور آن‌هم در بخش‌هایی محدود مورد بررسی قرار گیرند.

جمعیت‌شناسی

جهان عرب یا میهن عربی^۱ (لفظی که مردم این منطقه خود را با آن معرفی می‌کنند) مساحتی به وسعت ۱۳ میلیون کیلومترمربع را شامل می‌شود؛ مساحتی که شمال آفریقا تا بخش غربی آسیا را در برمی‌گیرد. امارات متحده عربی، بحرین، کویت، عربستان سعودی، یمن، قطر، عمان، اردن، سوریه، لبنان، فلسطین، عراق، سودان، مصر، لیبی، تونس، الجزایر، مراکش، موریتانی، سومال، جیبوتی و جزر القمر کشورهای جهان عرب را تشکیل می‌دهند.

طبق آخرین داده‌های موجود، جمعیت جهان عرب در سال ۲۰۲۲، ۴۶۴ میلیون و ۶۸۰ هزار نفر برآورد شده است. نگاهی به سیر رشد جمعیت در این منطقه نشان می‌دهد که طی ۱۰ سال گذشته جمعیت این منطقه رشد قابل توجهی داشته و از ۳۸۰ میلیون نفر در سال ۲۰۱۲ به ۴۶۴ میلیون نفر در سال ۲۰۲۲ رسیده است.

نمودار ۱. تغییرات جمعیتی جهان عرب از ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۲

طبق گزارش مرکز آمار سازمان ملل، ۱۴۶ میلیون و ۷۵۷ هزار نفر از جمعیت جهان عرب را جوانان تشکیل می‌دهند؛ یعنی چیزی حدود ۳۳/۶٪ از جمعیت منطقه. هرچند که از نظر سازمان ملل، افراد ۱۵ تا ۲۴ سال را جوان می‌گویند، اما هرکدام از کشورهای عربی به مانند سایر کشورهای جهان بازه‌های سنی متفاوتی را به عنوان سن جوان تلقی می‌کنند. اما با تسامح و در نظر گرفتن تکرار بازه سنی جوانان در کشورهای عربی، می‌توان جمعیت تشکیل دهنده گروه‌های سنی جوانان را چنین دسته‌بندی کرد:

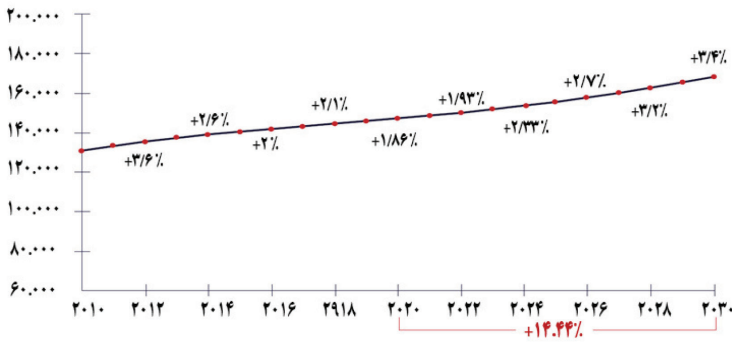
۱۵.۱ تا ۱۹ سال: ۲۶٪ (۳۷/۵۰۶/۰۰۰ نفر)

۲۰.۲ تا ۲۴ سال: ۲۵٪ (۳۶/۲۰۸/۰۰۰ نفر)

۲۵.۳ تا ۲۹ سال: ۲۰٪ (۳۷/۰۲۰/۰۰۰ نفر)

۳۰.۴ تا ۳۴ سال: ۲۴٪ (۳۶/۰۲۳/۰۰۰ نفر)

پیش‌بینی می‌شود که با فرارسیدن سال ۲۰۳۰، جمعیت جوانان جهان عرب به چیزی حدود ۱۸۰ میلیون نفر برسد. گزارش مرکز الشباب العربی (وابسته به دولت امارات متحده عربی) نشان می‌دهد که در رشد جمعیت جوانان جهان عرب، کشورهای مصر، سودان و عراق، پررنگ‌ترین نقش را ایفا خواهند کرد. چراکه هم‌اینک سهم سه کشور مذکور از جمعیت جوانان جهان عرب بدین شرح است: مصر ۲۳ درصد (۳۳/۲۷۸/۰۰۰ نفر)، سودان ۱۰/۴۰ درصد (۱۵/۲۲۷/۰۰۰ نفر) و عراق ۹/۷۱ درصد (۱۴/۲۴۵/۰۰۰ نفر).

نمودار ۲. تغییرات جمعیتی جوانان جهان عرب (۱۵ تا ۳۴ سال)

رشد جمعیت جوانان جهان عرب نشان می‌دهد که کشورهای این منطقه باید در آینده‌ای نزدیک خود را برای پذیرایی از خیل کثیری از جوانان در عرصه‌های آموزش عالی، بازار آزاد و مدیریت و راهبری کشور آماده کنند. این رشد جمعیتی خود به‌منزله فرصتی است که در صورت عدم استفاده از آن تبدیل به تهدید خواهد شد. به عبارتی دیگر، در صورت عدم آمادگی کشورهای جهان عرب برای رشد و تربیت جوانان، فرصت بهسازی کشور به دست فرزندان آن کشورها با خودنمایی گزینه‌هایی چون مهاجرت از بین خواهد رفت.

فصل اول سیاست

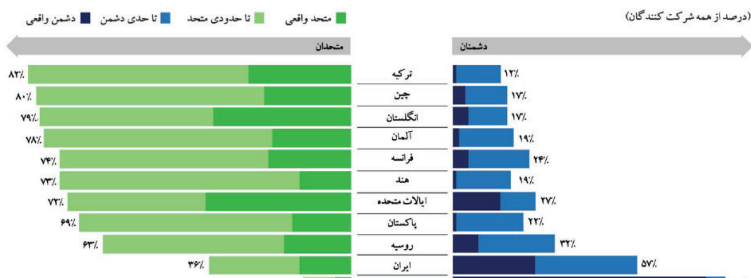
مقدمه

محتوای این فصل منعکس‌کننده بخشی از دیدگاه جوانان جهان عرب نسبت به مسائل سیاسی داخلی و خارجی است که بر اساس میزان اهمیت و راهگشایی آن برای سیاست‌گذاران انتخاب شده است. آنچه در بخش سیاست خارجی خواهد آمد مروری بر جایگاه جمهوری اسلامی، ایالات متحده آمریکا و قدرت‌های شرقی‌ای چون روسیه و چین در افکار عمومی جوانان عرب خواهد بود. در بخش سیاست داخلی نیز به میزان اعتماد مردم عرب به ساختارهای حاکمیتی کشور و معضلات دامن‌گیر آن خواهیم پرداخت.

سیاست خارجی

از آنجاکه جهان عرب همواره درگیر مسائل امنیتی و بی‌ثباتی‌های سیاسی بوده و هست، مردم نیز ناگزیر از دست‌وپنجه نرم کردن با این مسائل بوده‌اند. در چنین شرایطی است که موضع‌گیری له یا علیه کشورها به‌عنوان دوست یا دشمن موضوعیت می‌یابد. در آخرین افکارسنجی جوانان عرب توسط مرکز اِصْداء در سال ۲۰۲۳ با جامعه

آماري ۳۶۰۰ نفر، از مردم کشورهای جهان عرب پرسیده شده است: از میان کشورهای ترکیه، چین، عربستان سعودی، آمریکا، آلمان، فرانسه، هند، پاکستان، روسیه، ایران و رژیم صهیونیستی، کدام یک را دوست و کدام یک را دشمن می‌دانید؟ نتیجه چنین است:

نمودار ۳. کدام یک از کشورهای زیر را متحد یا دشمن کشور خود می‌دانید؟

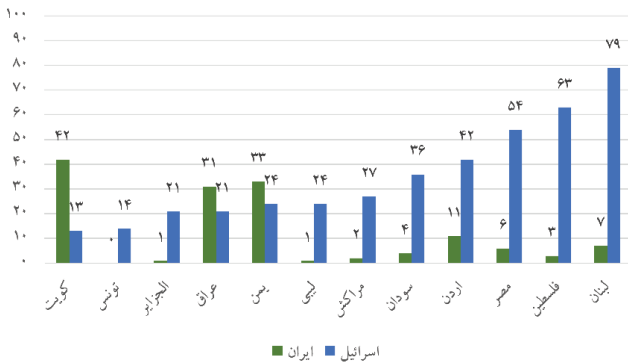
با توجه به سیاست‌های ترکیه در قبال مهاجرین و پذیرش چیزی حدود ۴/۴ میلیون مهاجر سوری و همچنین ده‌ها هزار مهاجر مصری، لیبیایی و یمنی، سیاست‌های حمایتی از گروه‌های مقاومت فلسطین، حمایت‌های زیرساختی اردوغان از یمن جنگ‌زده، ارائه بورس‌های تحصیلی به خیل کثیری از جوانان عرب^۱ و مواردی از این دست، جملگی سبب شده است ترکیه و خاصه شخص اردوغان به نوعی نقش محوری را در خاورمیانه ایفا کند. بنابراین عجیب نیست که در نمودار بالا، کشور ترکیه برای مردم عرب محبوب باشد و به‌عنوان هم‌پیمان اصلی شناخته شود.

جهان عرب و جمهوری اسلامی ایران

اما آنچه در نمودار بالا رخ می‌نماید درصد بالای دشمن‌انگاری جمهوری اسلامی ایران توسط جوانان عرب است. البته این مقوله چندان جدید نیست. نتایج نظرسنجی مرکز اصدااء در سال ۲۰۲۱ نشان

۱. در سال ۲۰۱۸، حدود ۸۳ هزار جوان عرب خواستار تحصیل در دانشگاه‌های ترکیه و بورس تحصیلی بوده‌اند.

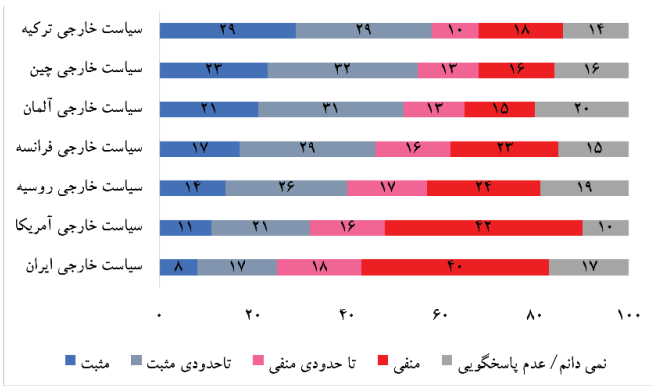
می‌دهد که ۶۴ درصد از جوانان این منطقه، ایران را دشمن می‌انگارند. در نظرسنجی دیگری که مرکز بارومیتزر العربی در سال ۲۰۱۹ انجام داده است، از مردم جهان عرب پرسیده شده است که کدام کشور را برای امنیت پایدار در کشور خود خطرناک‌تر می‌دانید.

نمودار ۴. کدام یک از کشورهای زیر را برای امنیت پایدار کشور خود خطرناک‌تر می‌دانید؟

از میان ۱۲ کشور موجود در نظرسنجی، مردم سه کشور یمن، عراق و کویت ایران را خطرناک‌تر از رژیم صهیونیستی می‌انگارند. شاید در نگاه اول این آمارها کمی سوگیرانه به نظر برسد. اما نتایج نظرسنجی مرکز العربی للابحاث و دراسه السياسات^۱ در سال ۲۰۲۰، مؤید خوبی است برای اثبات داده‌های فوق‌الذکر. این مرکز در بازه زمانی نوامبر ۲۰۱۹ تا جولای ۲۰۲۰، با پرسش از ۲۸۰۰۰ نفر شهروند کشورهای الجزایر، مراکش، موریتانی، تونس، مصر، سودان، فلسطین، لبنان، اردن، عراق، عربستان سعودی، کویت و قطر به صورت حضوری، دیدگاه ایشان را در خصوص موضوعات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جمع‌آوری کرده است. یکی از سوالات مطرح‌شده این است که: سیاست خارجی کشورهای زیر در قبال کشور خود را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

۱. مرکزی که این پژوهش میدانی را انجام داده مدعی است که احتمال خطای این افکارسنجی ۲ تا ۳ درصد است. انجام این پژوهش ۶۹ هزار نفر ساعت زمان برده و ۹۰۰ پژوهشگر در آن مشارکت داشته‌اند که نیمی از آنها زن بوده‌اند.

نمودار ۵. ارزیابی جوانان جهان عرب از سیاست‌های کشورهای اثرگذار در جهان

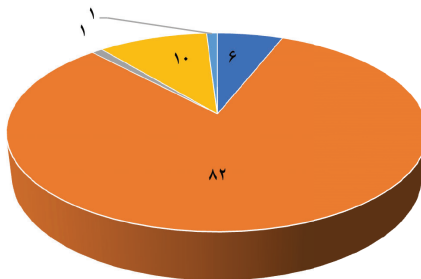
همان‌گونه که در نمودار قابل مشاهده است، چیزی حدود ۵۸ درصد از پاسخ‌دهندگان، سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران را در قبال کشور خود تا حدی سلبی می‌انگارند. در سؤالی دیگر آمده است که سیاست‌های ایران را در خصوص سه کشور یمن، سوریه و فلسطین چطور ارزیابی می‌کنید؟ پاسخی که به این سؤال داده شده است به‌نوعی بیان‌گر یکی از اصلی‌ترین دلایل نابسامانی جایگاه ایران در افکار عمومی جهان عرب و خاصه جوانان عرب است.

نمودار ۶. ارزیابی جوانان جهان عرب از سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

تقریباً نیمی از پاسخ‌دهندگان سیاست‌های جمهوری اسلامی در قبال فلسطین، سوریه و یمن را نامطلوب می‌دانند. فارغ از اثرات پروپاگاندای رسانه‌های غربی بر افکار عمومی جهان عرب علیه ایران، عدم فعالیت‌های ایجابی رسانه‌ای و همچنین عدم کنشگری فعالانه دستگاه دیپلماسی فرهنگی کشور برای اصلاح انگاره‌های ناصحیح از جمهوری اسلامی ایران، مواجهه با چنین آمارهایی چندان تعجب‌برانگیز نیست. به نظر ریشه نگاه‌های منفی جهان عرب درباره ایران در طول زمان ثابت مانده است. مشهور است که پس از پیروزی مقاومت در سال ۲۰۰۶ ایران به‌واسطه حمایت‌هایش از حزب‌الله لبنان در جنگ ۳۳ روزه علیه رژیم صهیونیستی، محبوبیت بالایی نزد افکار عمومی جهان عرب کسب نمود. مواضع ضدامپریالیستی رئیس‌جمهور وقت ایران در سازمان ملل و سایر مجامع بین‌المللی نیز خود مزید بر علت بود. اما پس از وقوع جریان‌ات بهار عربی (بیداری اسلامی) در سال ۲۰۱۱ و روشن شدن مواضع جمهوری اسلامی ایران، بار دیگر فرصت برای فعالیت مخرب دستگاه‌های پروپاگاندای غربی فراهم شد. در این نقطه بود که حرکت به‌سوی انقطاع میان ایران و میهن عربی آغاز شد.

مرکز پژوهش‌های الجزیره در سال ۲۰۱۵ نظرسنجی‌ای را برای فهم نگاه نخبگان عرب اعم از سیاست‌یون، نخبگان دانشگاهی، روزنامه‌نگاران، هنرمندان، نویسندگان، تجار، صنعت‌گران و... در قبال ایران انجام داد. در این نظرسنجی که ۸۶۰ نفر از ۲۱ کشور شرکت داشتند، ۹۰ درصد از نخبگان جهان عرب معتقد بودند که روابط ایران و میهن عربی در وضعیت نامطلوبی است و همچنان نیز در همان مسیر گام برمی‌دارد. نتایج این نظرسنجی نشان می‌دهد که دلیل اصلی رواج این نگاه در میان نخبگان جهان عرب در سه عنوان خلاصه می‌شود: ۱. نزاع برای نقش‌آفرینی سیاسی و نفوذ در منطقه با سایر کشورهای عربی ۲. دخالت در اداره امور کشورهای عربی ۳. مشکلات مذهبی.

- بدتر از روزهای پیش از انقلاب عربی است
- نسبت به ایام پیش از انقلاب عربی تغییر نکرده است
- بهتر از روزهای پیش از انقلاب عربی است
- عدم پاسخگویی
- نمی دانم

نمودار ۷. ارزیابی جوانان جهان عرب از تصویر ایران پس از انقلاب‌های عربی ۲۰۱۱

از دیگر نقاط پررنگ این نظرسنجی پرسش در مورد نسبت ایران و مسئله فلسطین است. ۸۸ درصد پاسخ‌دهندگان معتقدند که حمایت ایران از فلسطین تنها و تنها به منظور تقویت نفوذ خود در منطقه است. در سایه تحولات بهار عربی و در پی آن جنگ سوریه و عراق و تشکیل محور مقاومت، ایران در حوزه عمومی جهان عرب همواره به تلاش برای تحمیل محوریت خود در منطقه متهم شده است. باین حال، نمی‌توان تصویر ایران را در افکار عمومی جهان عرب ثابت در نظر گرفت. وقوع رخدادهایی چون نقش‌آفرینی در نابودی گروه تروریستی داعش و مانند آن نشان می‌دهد که تصویر ایران تا حد زیادی به رخدادها وابسته است.

جهان عرب و رژیم صهیونیستی

همان‌گونه که در نمودار شماره ۳ مشاهده شد، رژیم صهیونیستی همچنان به عنوان دشمن شماره یک جوانان جهان عرب به شمار می‌آید. اسرائیل در سال ۲۰۲۳ از نظر ۸۶ درصد پاسخ‌دهندگان افکارسنجی مرکز اصداء، دشمن اصلی جوانان عرب به شمار می‌آید.

طبق نتایج نظرسنجی همین مرکز، در سال ۲۰۲۲ نیز ۸۸ درصد پاسخ‌دهندگان پاسخ مشابهی را در خصوص اسرائیل بیان کرده بودند. علی‌رغم تلاش‌هایی که کشورهای عربی و خاصه حاشیه خلیج فارس به منظور عادی‌سازی روابط خود با اسرائیل انجام دادند، اما همچنان ضمیر جهان عرب یعنی مردم آن فلسطین را به‌عنوان خط قرمز خود می‌دانند. نتایج افکارسنجی مرکز العربی للأبحاث و دراسه السياسات در سال ۲۰۲۲^۱ نشان می‌دهد که ۸۴ درصد مردم کشورهای عربی، با به‌رسمیت شناختن اسرائیل توسط کشور خود مخالف هستند.

نمودار ۸. دیدگاه افکار عمومی جهان عرب در خصوص به رسمیت شناختن رژیم صهیونیستی

شرق و غرب جهان عرب از دیرباز تاکنون دوشادوش مبارزین فلسطینی علیه رژیم اشغالگر به نبرد پرداخته‌اند. آنچه که آمار دشمن‌انگاری رژیم صهیونیستی و عدم تمایل مردم عرب به عادی‌سازی روابط با اسرائیل را در طول سال‌های پس از ۲۰۱۱ ثابت نگاه داشته است، حافظه مشترک تاریخی و فرهنگی مردم عرب با فلسطین است. با این حال، دولت‌های خلیج فارس که در مسیر عادی‌سازی با رژیم

۱. این افکارسنجی با محوریت ۱۴ کشور جهان عرب شامل موریتانی، مراکش، الجزایر، تونس، لیبی، مصر، سودان، فلسطین، لبنان، اردن، عراق، عربستان سعودی، کویت و قطر با نمونه آماری ۳۳ هزار و ۳۰۰ نفر انجام شده است.

صهیونیستی پیشگام هستند، نتوانسته‌اند چنان‌که باید افکار عمومی کشور را با خود همراه سازند. داده‌های المرکز العربی نیز گواه بر این است که عادی‌سازی برخی از دولت‌های عربی، نتوانسته افکار عمومی عرب را با خود همراه کند و هم‌چنان اسرائیل دشمن درجه یک جهان عرب و اسلام به‌شمار می‌رود.

نمودار ۹. دیدگاه افکار عمومی جهان عرب در خصوص به رسمیت شناختن رژیم صهیونیستی به تفکیک مناطق مختلف عربی

در پرسشی دیگر از مخاطبین خواسته شده است تا پاسخ‌دهندگان دلیل مخالفت خود با به‌رسمیت شناختن اسرائیل را بیان کنند. بالاترین آمار مربوط به این سه پاسخ است که طی سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۲ همواره بیشترین اقبال مخاطبین را به همراه داشته است: ۱. زیرا اسرائیل دولتی است استعمارگر و به دنبال وطن‌گزینی فلسطین ۲. اسرائیل دولتی است تمامیت‌خواه که به دنبال هژمونی و اشغال کشورها و ثروت‌های جهان عرب است ۳. زیرا اسرائیل دولتی است تروریست و حامی تروریسم. نتایج دیدگاه آن دسته از مردم عرب که حاضر نیستند اسرائیل را به‌رسمیت بشناسند، نشان می‌دهد ریشه این دشمنی نه در مسائل فرهنگی یا دینی، بلکه مربوط به ذات اشغالگری و بنیان‌های تروریستی این رژیم است.

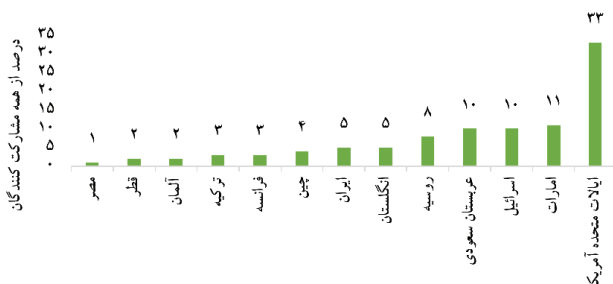
در پایان این بخش اگر بخواهیم تقاطعی میان ایران، اسرائیل و دیدگاه جوانان جهان عرب در خصوص نزاع میان آن‌ها ایجاد کنیم، نتایج افکارسنجی مرکز اصداء نشان می‌دهد که ۶۰ درصد جوانان عرب معتقدند تنش‌هایی که میان ایران و اسرائیل و برخی از کشورهای غربی وجود دارد، در نهایت به جنگ و نبرد مستقیم ختم خواهد شد. در مقابل، ۳۳ درصد معتقدند که این تنش‌ها تنها از طریق دیپلماسی به نتیجه خواهد رسید.

جهان عرب و ایالات متحده آمریکا

حضور آمریکا در منطقه غرب آسیا و خاصه کشورهای عربی و اثرات مستقیم این حضور بر زندگی روزمره مردم مقوله‌ای است که به خوبی در آراء مردم این منطقه بازتاب یافته است. نتایج نظرسنجی مرکز اصداء در دو سال ۲۰۲۲ و ۲۰۲۳ نشان می‌دهد که جوانان عرب معتقدند، ایالات متحده آمریکا اثرگذارترین کشور خارجی بر کشورشان است. اما این مدعا لزوماً به معنای نگاه مثبت ایشان به حضور آمریکا در منطقه نیست. ۳۳ درصد پاسخ‌دهندگان در سال ۲۰۲۳ معتقدند که آمریکا بیشترین اثر را بر میهن عربی دارد اما از سویی دیگر نیز ۶۱ درصد از پاسخ‌دهندگان بیان کرده‌اند که باید ارتباط آمریکا با خاورمیانه قطع شود.

کدام یک از کشورهای زیر، در صورت وجود، بیشترین تأثیر را بر جهان عرب

دارد؟ (سال ۲۰۲۳)

نمودار ۱۰. کدام یک از کشورهای زیر را اثرگذارترین کشور بر جهان عرب می‌دانید؟

اثرگذاری آمریکا بر میهن عربی امری غیرقابل کتمان است. چنین ارزیابی‌ای از وضعیت اثرگذاری آمریکا از این جهت بدهی می‌نماید که مردم عرب بسیاری از شئون حیات روزمره خود را گره‌خورده به تصمیمات دولت آمریکا و کارتل‌های تجاری این کشور می‌بینند. اما آنچه در این بین مایه نفرت مردم عرب از آمریکا می‌شود مقوله‌ای است که باید در آن غور کرد. طبق گزارش مرکز پیو (PEW) در سال ۲۰۰۵، چهار عامل اصلی نفرت مردم عرب از ایالت متحده آمریکا عبارت است از: ۱. جنگ عراق. ۲. حمایت از اسرائیل. ۳. دخالت در امور حاکمیتی کشورها. ۴. حمایت از تروریسم.

دکتر ایمان عبدالرحمن استادیار دانشکده رسانه دانشگاه بغداد طی پژوهشی در سال ۲۰۱۹ با توزیع پرسش‌نامه بین ۱۲۰ دانشجوی دانشگاه بغداد، تصویر ایالات متحده آمریکا را در افکار عمومی دانشجویان دانشگاه بغداد مورد بررسی قرار داد. نتایج پژوهش دکتر عبدالرحمن نشان می‌دهد که درصد قابل توجهی از جوانان دانشگاهی، نگاه منفی‌ای نسبت به ایالات متحده آمریکا دارند. این در حالی است که از نظر دانشجویان رسانه‌های محلی و عربی پیرو سیاست‌های ایالات متحده در منطقه، در تلاشی مذبحانه به دنبال برساخت تصویری مثبت از آمریکا در منطقه هستند. بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش مذکور پررنگ‌ترین دلیل کراهت دانشجویان دانشگاه بغداد از ایالات متحده آمریکا، دخالت و تأثیر منفی و مستقیم آن بر حیات مردم منطقه است.

جدول ۲. دیدگاه دانشجویان دانشگاه بغداد در قبال ایالات متحده آمریکا

رتبه	وضعیت پاسخ‌شونده	آمریکا در امورات مربوط به زندگی مردم منطقه دخالت سوء دارد		آمریکا کشور آزادی‌های شخصی است		آمریکا یاری‌رسان کشورهای فقیر است		حاکمیت قانون در آمریکا حرف اول را می‌زند	
		درصد	عدد	درصد	عدد	درصد	عدد	درصد	عدد
۱	موافق	۶۸/۶	۷۰	۵۸/۸	۶۰	۵۲/۱	۲۲	۶۴	۶۲/۷
۲	مخالف	۲۳/۵	۲۴	۱۷/۶	۱۸	۰/۹۵	۵۲	۱۰	۹/۸
۳	بی‌طرف	۷/۸	۸	۱۹/۶	۲۰	۲۷/۵	۲۸	۲۶	۲۵/۵
۴	بدون پاسخ	-	-	۳/۹	۴	-	-	۲	۱/۹
	مجموع	۱۰۰	۱۰۲	۱۰۰	۱۰۲	۱۰۰	۱۰۲	۱۰۲	۱۰۰

جهان عرب و قدرت‌های شرقی

شایان توجه است که داده‌های فوق به هنگام مقایسه اقبال جوانان عرب به آمریکا در مقابل دو قدرت شرقی یعنی روسیه و چین، رنگ دیگری به خود می‌گیرد. نتایج مرکز اصداء در سال ۲۰۲۳ نشان می‌دهد که ۶۶ درصد جوانان عرب از بین آمریکا و روسیه، ایالات متحده آمریکا را به‌عنوان مهم‌ترین هم‌پیمان کشور خود در ۵ سال آینده به‌شمار می‌آورند. از میان دو گزینه آمریکا و چین نیز، ۶۲ درصد آمریکا را مهم‌ترین هم‌پیمان کشور خود در ۵ سال آینده می‌دانند.

علی‌رغم اینکه کشور روسیه به دلیل مواضع حمایتی خود از دولت‌های عربی در بحبوحه انقلاب‌های ۲۰۱۱ مورد خشم مردم جهان عرب قرار گرفت، اما این تصویر سیر سینوسی‌ای داشته است. تا آنجا که در جنگ اخیر روسیه و اوکراین، افکار عمومی جهان عرب موضعی هرچند محافظه‌کارانه اما تلویحاً در حمایت از روسیه اتخاذ نمود. آنچه چنین موضعی را سبب گشت، استانداردهای دوگانه کشورهای حامی اوکراین در جنگ علیه روسیه بود. توضیح آن که بسیاری از مردم عرب می‌گویند چه‌طور است

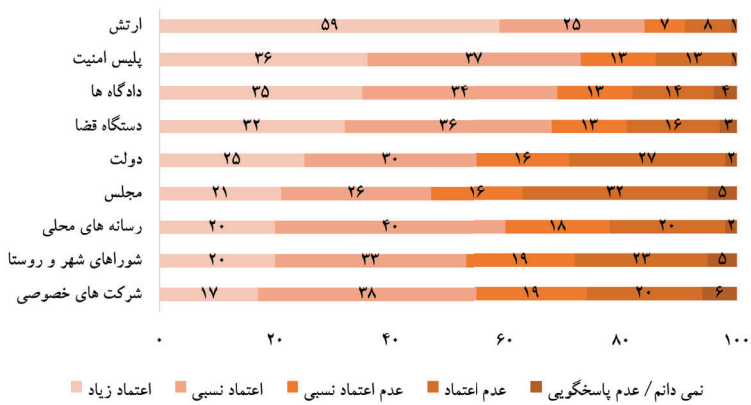
که کشورهای غربی به هنگام بروز رخدادهایی مشابه در فلسطین و سایر کشورهای اسلامی، سکوت پیشه کرده و یا طرف ظلم را می‌گیرند اما در شرایطی مشابه جنگ اوکراین و روسیه فریادهای بشردوستانه و محکومیت فجایع انسانی را سر می‌دهند؟ به‌نوعی موضع اغلب کشورهای عربی در جنگ اوکراین و روسیه، «بی‌طرفی مثبت» قلمداد می‌شود.

مروری بر اخبار نشان می‌دهد که هرچند دولت‌های عربی اثرگذار در منطقه، آغوش خود را برای روسیه گشوده‌اند، اما آن‌طور باید این اقبال در صفوف مردم مشاهده نمی‌شود. سخنرانی سرگی لاوروف وزیر امور خارجه روسیه در ۴ ژوئیه ۲۰۲۲ در اتحادیه عرب، پیام تبریک پوتین رئیس‌جمهور روسیه به سی و یکمین اجلاس سران کشورهای عربی در الجزایر، بازدید شیخ محمد بن زاید در اکتبر ۲۰۲۲ از مسکو و حضور گسترده و مشارکتی مقامات عرب در تمامی مجامع اقتصادی، نظامی و فرهنگی که روسیه طی سال ۲۰۲۲ برگزار کرده است، جملگی اخباری هستند که دال بر اقبال دولت‌های عربی و روسیه نسبت به یکدیگر است. بااین‌همه، هرچند چرخش به سمت شرق در میان دولت‌های عربی رشد داشته است، اما چنان‌که باید این نگاه هنوز نتوانسته در میان مردم عرب جایی برای خود را دست‌وپا کند. به‌عبارتی دیگر همچنان ایالات متحده آمریکا هم‌پیمان قابل‌اتکاتری نسبت به قدرت‌های شرقی برای مردم عرب به شمار می‌رود.

سیاست داخلی

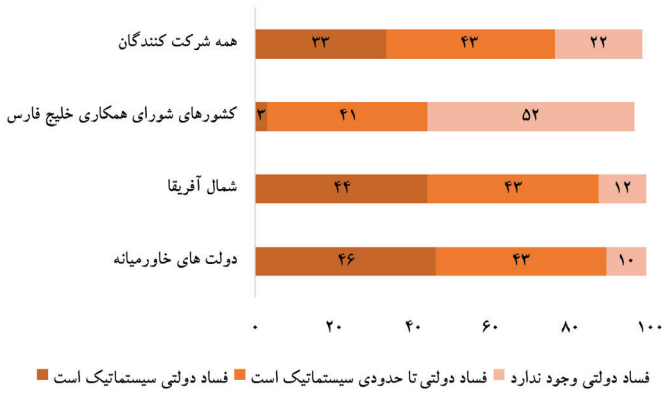
بر اساس نتایج افکارسنجی مرکز العربی للأبحاث و دراسه السياسات در سال ۲۰۲۲، ۵۲ درصد از مردم عرب معتقدند که امور داخلی کشورشان در مسیر نادرستی در حال حرکت است و در طرف مقابل ۴۲ درصد معتقدند که کشور مسیر صحیحی را می‌پیماید. دلایل کسانی که معتقدند کشور در مسیر غلطی گام برمی‌دارد عبارت است از:

۱. نایسامانی مسائل اقتصادی؛ ۴۰ درصد پاسخ‌دهندگان
 ۲. بی‌ثباتی سیاسی و عدم التزام دولت به وظایف خویش؛ ۱۴ درصد پاسخ‌دهندگان
 ۳. سوء مدیریت و سیاست‌های عمومی دولت؛ ۹ درصد پاسخ‌دهندگان
 ۴. بی‌ثباتی کلیه حوزه‌ها در کشور؛ ۷ درصد
- از میان ۴۲ درصدی که معتقدند کشورشان در مسیر درستی حرکت می‌کند، ۸۳ درصد مستدل و ۱۷ درصد بی‌دلیل چنین نظری را بیان داشته‌اند. دلایل کسانی که درستی مسیر کشور خود معتقدند عبارت است از:
۱. بهبود شرایط کشور؛ ۱۹ درصد پاسخ‌دهندگان
 ۲. امنیت حاکم بر کشور؛ ۱۵ درصد
 ۳. حکمرانی خوب؛ ۱۳ درصد
 ۴. بهبود وضعیت اقتصادی؛ ۷ درصد
 ۵. ثبات سیاسی در کشور؛ ۵ درصد
 ۶. احساس خوش بینی نسبت به آینده؛ ۵ درصد
- بر اساس گزارش نتایج افکارسنجی المرکز العربی، میزان اعتماد افکار عمومی عرب نسبت به نهادهای دولتی در کشور خود، بر اساس منطقه تفاوت‌هایی پیدا می‌کند. هنگامی که میزان اعتماد ایشان به ارتش و سازمان‌های امنیتی افزایش می‌یابد، دستگاه‌های قضائی، اجرایی و قانون‌گذار دچار بحران اعتماد می‌شوند. برای مثال در مشرق عربی (فلسطین، لبنان، اردن و عراق) مردم معتقدند که مجلس با توجه به نقش خود در نظارت بر فعالیت‌های دولت، ضعیف عمل می‌کند. این در حالی است که مردم کشورهای حاشیه خلیج فارس، در موضع مخالف قرار دارند.

نمودار ۱۱. میزان اعتماد شهروندان عرب به دستگاه‌های حاکمیتی کشورشان

بر اساس نتایج افکارسنجی مراکز مختلف جهان عرب، اصلی‌ترین انتقاد مردم این منطقه به دولت‌های خود را بتوان در عنوان فساد دانست. گزارش مرکز العربی نشان می‌دهد که از سال ۲۰۱۱ تا پایان سال ۲۰۲۲، مردم میهن عربی فساد را پررنگ‌ترین آسیب دولت‌های خود به شمار می‌آورند. آمار سال ۲۰۲۲ نشان می‌دهد که ۸۷ درصد مردم عرب فساد مالی و اداری را در سراسر ساختارهای دولتی کشور خود فراگیر می‌دانند. تنها ۱۰ درصد قائل به فساد فراگیر و سیستماتیک نیستند. در کشورهای مشرق عربی تأکید بر این فساد بیش از سایر مناطق میهن عربی است. کشورهای حاشیه خلیج فارس نیز از جهت اعتقاد به عدم فساد فراگیر در کشورشان، در جایگاه نخست قرار می‌گیرند. نتایج افکارسنجی مرکز اصداء در سال ۲۰۲۳ نیز بر این مدعا صحه می‌گذارد.

نمودار ۱۲. کدام گزینه را در خصوص فساد دولتی در کشور خود صادق می دانید؟

فصل دوم فرهنگ

مقدمه

حوزه موضوعی فرهنگ چنان وسیع است که پرداخت جامع به آن و پوشش دایره مصادیقش در یک پژوهش علمی آن‌هم در خصوص حوزه جغرافیایی‌ای خاص، مجال بیشتری می‌طلبد و این مقال را یارای پرداخت به آن نبود. از این جهت با توجه به توضیحاتی که در مقدمه گزارش نیز ذکر شد، از مفاد گزارش مراکز افکارسنجی عربی، سه عنوان برگزیده شد که با توجه به تکرار آن‌ها در گزارش‌های دیگر، می‌توان با اکتان بیشتری به آن‌ها استناد کرد:

۱. دین‌داری

۲. مهاجرت

۳. مصرف رسانه‌ای

دین‌داری

تدوین در جهان عرب به مثابه یک پدیده اجتماعی همانند بسیاری دیگر از نقاط جهان متأثر از شرایط پیرامونی است. بروز رخدادهایی چون بلایای طبیعی، فعالیت گروه‌های تروریستی—تکفیری، شکست یا پیروزی در

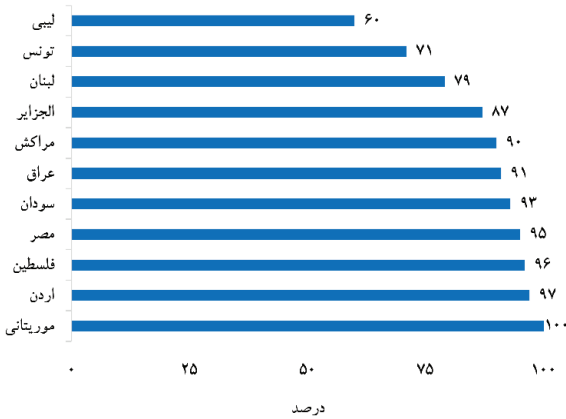
جنبش‌های اجتماعی. دینی و... جملگی در میزان دین‌داری افراد جامعه اثرگذار است. در این میان اثرپذیرترین افراد آسیب‌دیدگان از رخداد‌های فوق‌الذکر هستند، چراکه در نظر ایشان دین راهکار خروج از بن‌بست‌های زندگی را در اختیار انسان قرار می‌دهد و او را در برابر چالش‌های زندگی یاری می‌رساند. همه‌گیری ویروس کرونا مؤیدی بر این مدعا است. پژوهش‌جانانان بنتزن در سال ۲۰۲۰ تحت عنوان «ما در بحران‌ها دعا می‌کنیم: دین‌داری و همه‌گیری کووید ۱۹»، نشان داد که بحران کرونا جست‌وجوهای گوگل در ۹۵ کشور جهان را به مقوله «دعا» اختصاص داده است. داده‌های پژوهش او نشان می‌دهد که بیش از نیمی از جمعیت جهان برای مقابله با ویروس کرونا به سرچ درباره دعاهای مختلف در گوگل پرداخته بودند. مدعای مقاله او را می‌توان در این عبارت خلاصه کرد: «ما برای مقابله با ناملایمات به دعا رو می‌آوریم.»

جهان عرب به‌عنوان منطقه‌ای که در همه عرصه‌های حیات اجتماعی از ریشه به دین‌گره خورده است نیز از قاعده مذکور مستثنا نیست. پس از وقوع انقلاب‌های ۲۰۱۱ عربی و به‌تبع آن بروز جنگ و رشد افراطی‌گری سلفی‌ها در منطقه، دین‌داری تا حد قابل‌توجهی در میان مردم عرب و خاصه جوانان کاهش پیدا کرد. رشد آمار مربوط به عدم تمایل جوانان عرب به نامیدن خود به‌عنوان یک «دین‌دار» طی سال‌های پس از ۲۰۱۲، نشان می‌داد که به‌زودی شاهد کاهش چشمگیر پدیده «بی‌دینی» در منطقه میهن عربی خواهیم بود. اما وانگهی پس از همه‌گیری کرونا و کمی پیش‌تر از آن، فروپاشی هیمنه گروهک‌های تروریستی افراطی در منطقه رشد دین‌داری در جوامع عربی را سبب شد. به‌دیگر سخن، همان‌گونه که روزی شرایط سیاسی و اجتماعی سبب دین‌گریزی مردم و خاصه جوانان عرب شد، امروز نیز همان عوامل سبب‌گرایش ایشان به‌سوی دین شده است.

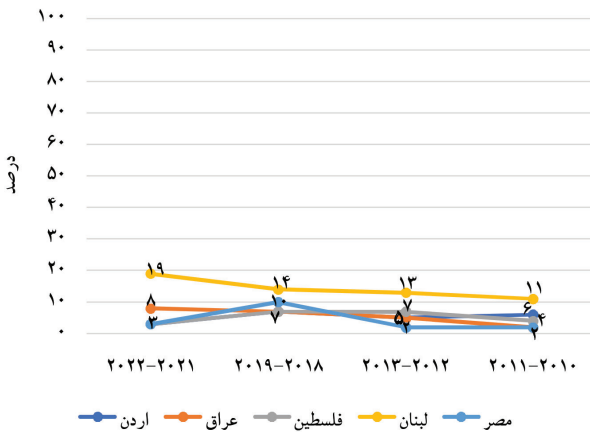
نتایج هفتمین افکارسنجی مرکز البارومیتر العربی که در ۱۲ کشور

فصل دوم ۲۵

عربی در سال ۲۰۲۲ انجام شده است^۱، نشان می‌دهد که از هر ۱۰ نفر، تنها یک نفر خود را «غیر متدین» می‌خواند. این آمار زمانی معنا پیدا می‌کند که در قیاس با نتایج دوره قبل افکارسنجی این مرکز قرار گیرد.

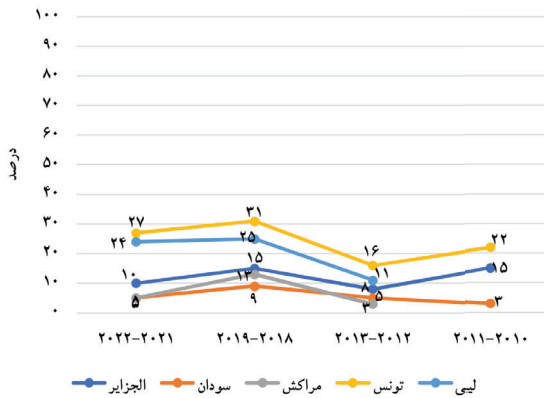

نمودار ۱۳. کسانی که می‌گویند متدین هستند (۲۰۲۲)

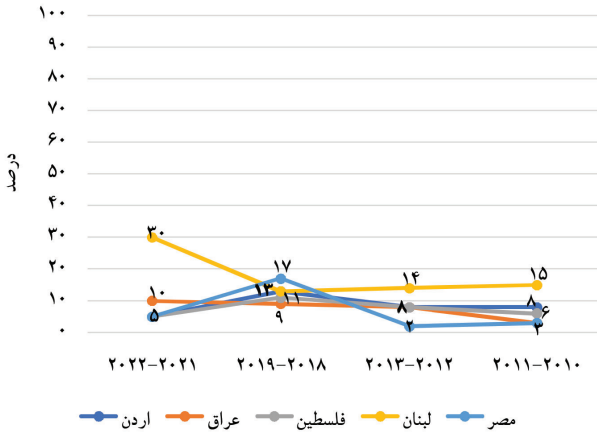
نمودار ۱۴. کسانی که می‌گویند متدین نیستند به تفکیک کشورها (۲۰۲۲)

۱. این افکارسنجی با جامعه آماری ۲۶ هزار نفر در کشورهای مصر، لبنان، فلسطین، عراق، اردن، لیبی، تونس، مغرب، سودان، الجزایر، موریتانی و کویت انجام شده است.

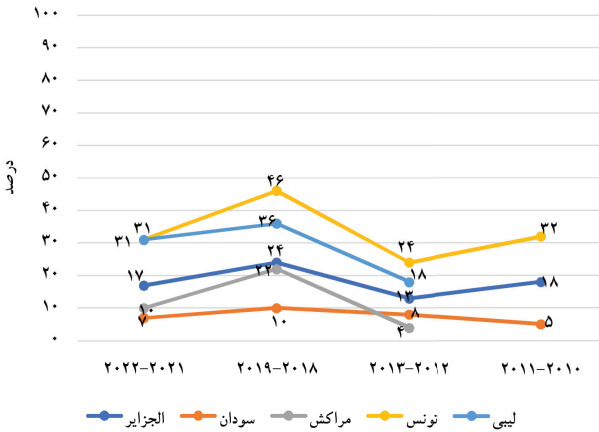

نمودار ۱۵. کسانی که می‌گویند متدین نیستند به تفکیک کشورها (۲۰۲۲)

همان‌گونه که در نمودار فوق مشاهده می‌شود، سیر صعودی دین‌داری در جوامع عربی کاهش قابل‌توجهی داشته است. البته که فاصله میان وضع امروز تا گذشته درخشان همچنان بسیار است، اما با توجه به آمار به نظر می‌رسد که شاهد بازگشت به دین‌داری در منطقه میهن عربی هستیم. این مدعا در خصوص جوانان این منطقه نیز صادق است. مقایسه داده‌های به‌دست‌آمده در سال ۲۰۲۲ نشان می‌دهد که جوانان ۱۸ تا ۲۹ سال عرب نیز در مسیر بازگشت به دین‌داری هستند. تنها کشوری که آمار آن در مقایسه با سایر کشورهای میهن عربی منفی است، لبنان است. در کشور لبنان که معروف به کشور ۷۲ ملت است، با توجه به شرایط سیاسی حاکم بر کشور و همچنین ساختار سیاسی طائفی آن، نارضایتی بسیاری در میان مردم برانگیخته شده است؛ مردم لبنان عدم توانایی نمایندگان طوائف و ادیان در ساختار سیاسی کشور را با اعتماد به نهادهای دینی‌گرا زده‌اند. این نارضایتی از شرایط سیاسی، خود را در تمایل نسبت به دین اجتماعی و تمسک به مناسک جمعی نشان داده است. به نظر می‌آید آنچه امروزه در لبنان مشاهده می‌شود، دین‌داری به‌مثابه امری فردی و به‌دوراز اجتماع است.

نمودار ۱۶. درصد جوانانی (۱۸ تا ۲۹ سال) که می‌گویند دیندار نیستند به تفکیک کشورها

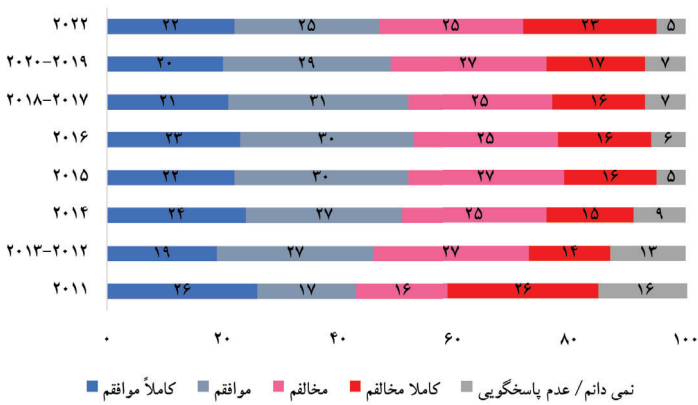

نمودار ۱۷. درصد جوانانی (۱۸ تا ۲۹ سال) که می‌گویند دیندار نیستند به تفکیک کشورها

غیر از لبنان، در میان نتایج به‌دست‌آمده از این افکارسنجی، آمار کشور تونس نیز چشم‌ها را به خود جلب می‌کند. محمد جویلی استاد جامعه‌شناسی دانشگاه تونس در مصاحبه با شبکه بی‌بی‌سی عربی می‌گوید: از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۸ دین‌داری موجود در جامعه تونس

دین‌داری مبتنی بر بنیادگرایی بود. پس از زوال مظاهر سلفی‌گری در جامعه تونس، جوانان تونسی رفته‌رفته به‌سوی دین بازگشتند. البته در این میان نمی‌توان اثرات پدیده کرونا و سؤالاتی که در ذهن جوانان در خصوص وجود، ماهیت دنیا و... پیش آمده بود را انکار کرد. از سویی دیگر آنچه امروز به‌عنوان دین‌داری در میان جوانان تونسی رواج یافته است، دین‌داری به‌مثابه یک تجربه اجتماعی است. همین است که درصد قابل‌توجهی از جوانان تونسی به سایر ادیان و خاصه مسیحیت روی آورده‌اند.

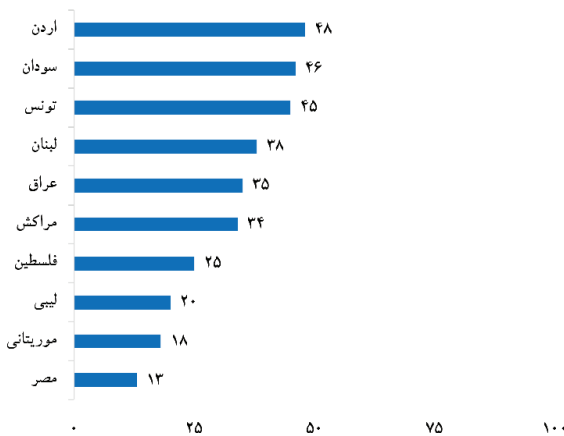
مقوله دیگری که در مواجهه جهان عرب با دین اهمیت می‌یابد، پدیده «سکولاریسم» است. اگر تسامحاً بپذیریم که جریانات بهار عربی برای بازگشت به خویشتن اسلامی در جوامع عربی بود، سرخوردگی ناشی از شکست‌های پس از ۲۰۱۱، سوق یافتن به‌سوی ایده سکولاریسم را برای مردم این منطقه بدیهی جلوه می‌دهد. اما نگاهی به داده‌های افکارسنجی المرکز العربی للابحاث نشان می‌دهد که دیدگاه مردم میهن عربی در خصوص جدایی دین از سیاست تقریباً یکنواخت بوده است؛ مگر در سال ۲۰۲۲. داده‌های این مرکز نشان می‌دهد درصد کسانی که شدیداً جدایی دین از سیاست را رد می‌کنند نسبت به سال ۲۰۲۰ رشد ۶ درصدی داشته است. درحالی‌که از سال ۲۰۱۲ تا سال ۲۰۲۰ تنها ۳ درصد رشد را در میان مخالفین سفت‌وسخت جدایی دین از سیاست شاهد هستیم. این آمار بدین معناست که می‌توان انتظار داشت بار دیگر ایده بازگشت به خویشتن اسلامی در عرصه‌های مختلف حیات اجتماعی-سیاسی به میهن عربی بازگردد.

نمودار ۱۸. دیدگاه مردم جهان عرب در خصوص جدایی دین از سیاست

مهاجرت

جمع قابل توجهی از شهروندان جهان عرب در اندیشه مهاجرت از کشور خود هستند. از میان ۱۲ کشورهای موجود در افکارسنجی مرکز البارومیتزر العربی تقریباً یک پنجم مردم اغلب کشورها ابراز تمایل خود به مهاجرت را ابراز داشته‌اند. بیشترین میزان اقبال به مهاجرت در میان کشورهای موجود در این افکارسنجی، متعلق به اردن با ۴۸ درصد و کمترین میزان اقبال مربوط به مصر با ۱۳ درصد است. شایان توجه است که در افکارسنجی این مرکز، نظرات مردم کشورهای حاشیه خلیج فارس ذکر نشده است. طبق گزارش مرکز اصداء در سال ۲۰۲۳ از میان ۳۶۰۰ پرسش‌شونده، ۴۴ درصد کل پرسش‌شوندگان مایل‌اند برای ادامه زندگی کشور دیگری را انتخاب کنند. در این میان کشورهای حاشیه خلیج فارس با ۲۷ درصد میل به مهاجرت پس از کشورهای شمال آفریقا با ۴۸ درصد و کشورهای مشرق عربی با ۵۳ درصد در رتبه آخر قرار می‌گیرد.

نمودار ۱۹. میل به مهاجرت در کشورهای عربی (۲۰۲۲)

تعداد شهروندان جهان عرب که مایل به مهاجرت هستند نسبت به سال ۲۰۱۸-۲۰۱۹ که ششمین دوره افکارسنجی مرکز البارومیتزر العربی انجام شد، در برخی کشورهای با رشد و در برخی دیگر با افول همراه بوده است. مردم لبنان و تونس بیشترین رشد را در میان سایر مردم منطقه در میل به مهاجرت نسبت به سال ۲۰۱۹ داشته‌اند. به نظر می‌رسد عامل اساسی این رشد، نابسامانی حاصل از چالش‌های اقتصادی باشد. فروپاشی مالی لبنان در سال ۲۰۱۹، بسیاری از شهروندان را به فکر مهاجرت انداخت. در تونس نیز کاهش چشمگیر اینکه تولید ناخالص داخلی نسبت به ایام انقلاب یاسمین در سال ۲۰۱۱، مردم این کشور در جست‌وجوی آینده‌ای بهتر در خارج از مرزها ترغیب شده‌اند. اگر بخواهیم چند شاخص اصلی را برای پدیده مهاجرت در میهن عربی برشمарیم، یکی از اصلی‌ترین و درعین‌حال بدیهی‌ترین آن‌ها، اقبال بیشتر جوانان ۱۸ تا ۲۹ سال نسبت به افراد بالای ۳۰ سال برای مهاجرت است. شاخص بعدی سطح سواد است. تمایل افراد تحصیل کرده برای مهاجرت به خارج از کشور به مراتب بیشتر

از افراد دیپلمه و پایین‌تر از آن است. این مقوله خود نشان می‌دهد که میهن‌عربی با پدیده فرار مغزها مواجه است. اردن با ۵۶ درصد اقبال افراد تحصیل‌کرده به مهاجرت در صدر و مصر با ۱۷ درصد در پایین این جدول قرار دارد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که جهان عرب در اثر فرار مغزها یک‌سوم نیروی انسانی خود را از دست داده است؛ ۵۰ درصد پزشکان متخصص، ۲۳ درصد از مهندسی‌ن و همچنین از سایر حوزه‌های شغلی. همچنین شایان توجه است که بر اساس نتایج حاصل از پژوهش‌های مهاجرت جهان عرب، ۵۴ درصد دانشجویانی که به‌منظور ادامه تحصیل به کشورهای خارجی سفر می‌کنند، دیگر به کشور خود بازمی‌گردند.

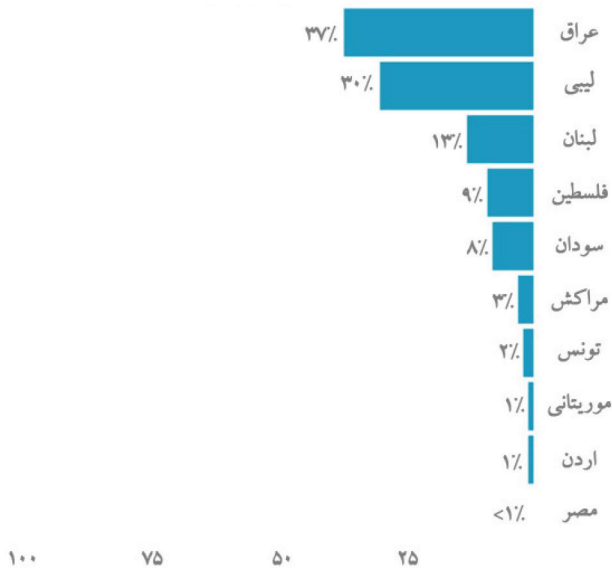
دلایل مهاجرت

به‌صورت کلی ۴ دلیل اصلی را می‌توان به‌عنوان انگیزه‌های مهاجرت جوانان میهن‌عربی به سایر کشورها برشمرد:

- امنیت و ثبات داخلی
- فرصت‌های شغلی و کیفیت زندگی
- قدرت اقتصادی و ثبات آن
- کیفیت آموزش

همان‌گونه که در بخش ارزیابی مردم میهن‌عربی از سیاست‌های داخلی بیان شد، با توجه به شرایط نابسامان اقتصادی و همچنین تحلیل اینکه کشور در مسیر نادرستی گام برمی‌دارد، به نظر می‌رسد بتوان اصلی‌ترین انگیزه جوانان جهان عرب برای مهاجرت را در مسائل اقتصادی دانست. اغلب کسانی که مایل‌اند از کشور خود مهاجرت کنند، انگیزه اقتصادی را محرک اصلی می‌دانند. البته نمی‌توان این آمار را به همه کشورها تسری داد. کشورهایی چون مصر، اردن و لبنان انگیزه اقتصادی را به‌عنوان اصلی‌ترین دغدغه خود می‌دانند. این در حالی است که در کشورهایی چون عراق و لیبی، با توجه به شرایط

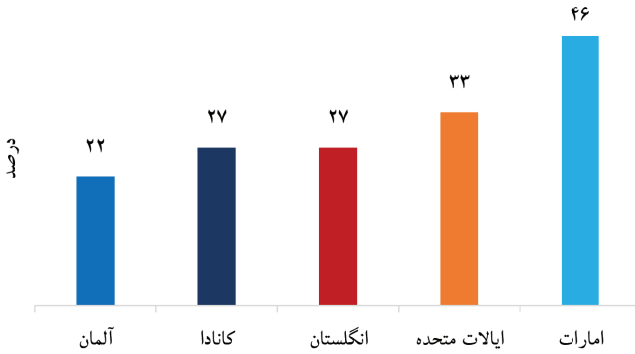
امنیتی حاکم بر کشور، مسائل امنیتی اصلی‌ترین دغدغه حداقل یک‌سوم از شهروندان مایل به مهاجرت را تشکیل می‌دهد.

نمودار ۲۰. درصد کسانی که مسائل امنیتی را عامل میل به مهاجرت خود می‌دانند (۲۰۲۲)

مقاصد مهاجرت

یکی از اصلی‌ترین مقاصد مهاجرت برای جوانان جهان عرب کشور امارات است. در سال ۲۰۲۰ نتایج مرکز اصداء نشان می‌دهد که از میان ۴۰۰۰ جوان پرسش‌شونده در ۱۷ کشور عربی، ۴۶ درصد از کسانی که میل به مهاجرت دارند، امارات را به‌عنوان مقصد اول خود انتخاب می‌کنند. پس‌از آن نیز ایالات متحده آمریکا، انگلیس، کانادا و آلمان قرار می‌گیرند.

نمودار ۲۱. مقاصد مهاجرتی جوانان جهان عرب (۲۰۲۰)

این در حالی است که نتایج افکار سنجی مرکز اصضاء در سال ۲۰۲۳ نشان می‌دهد که کانادا در غیبت امارات متحده عربی در طراحی گزینه‌های پرسش‌نامه، رتبه نخست را به خود اختصاص داده است.

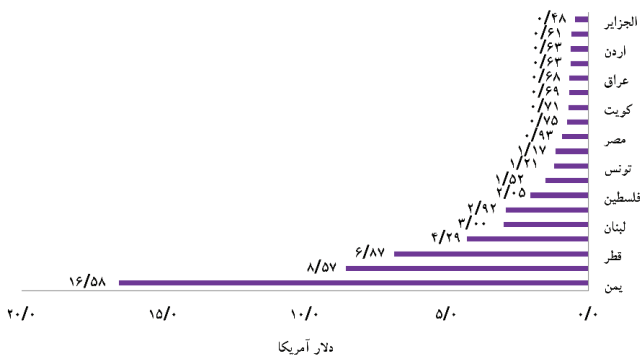
نمودار ۲۲. مقاصد مهاجرتی جوانان عرب (۲۰۲۳)

مصرف رسانه‌ای

آنچه در این بخش تحت عنوان مصرف رسانه‌ای جوانان جهان عرب بدان پرداخته می‌شود منحصر است در استفاده ایشان از فضای مجازی

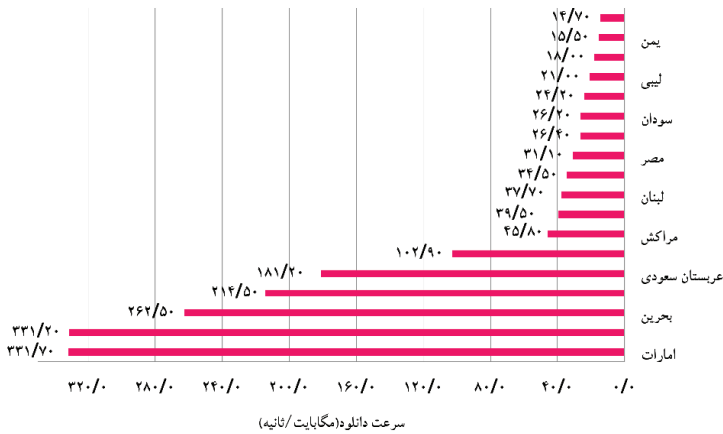
و اینترنت. علی‌رغم اینکه رسانه‌هایی چون تلویزیون و سینما در جهان عرب از جایگاه والایی برخوردار هستند، اما پرداخت به آن‌ها با توجه به عدم اهتمام اسنادی که در این گزارش مورد استفاده قرار گرفته‌اند، به نظر خروج از مسیر می‌آید. بنابراین با تمرکز بر مبحث شبکه‌های اجتماعی این بخش را تکمیل خواهیم کرد.

جهان عرب نیز به‌مانند سایر مناطق جهان از توسعه تکنولوژی‌های ارتباطی بی‌نصیب نمانده است. شاید میزان دسترسی به اینترنت و میزان استفاده مردم میهن عربی از آن، بتواند شاخص خوبی برای سنجش میزان همگامی جهان عرب با توسعه تکنولوژی‌های ارتباطی باشد. با توجه به گسترش روزافزون اینترنت در جهان، سطح دسترسی مردم جهان عرب نیز به اینترنت افزایش یافته است. البته ضعف در زیرساخت‌های ارتباطی، بافتار سنتی برخی از جوامع عربی خاصه مغرب عربی و مواردی از این دست سبب شده تا جهان عرب چنان‌که باید توسعه‌ای یکپارچه در این عرصه به خود نیند. نگاهی به هزینه‌های اینترنت در میان کشورهای عربی در سال ۲۰۲۲ نشان می‌دهد که در حالی که کشور الجزایر با ۰/۴۸ دلار ارزان‌ترین اینترنت را داراست، کشور یمن با ۱۶/۵۸ و سوریه با ۸/۵۷ دلار گران‌ترین کشورهای میهن عربی از جهت قیمت اینترنت هستند.

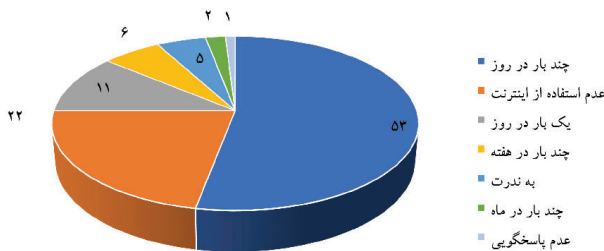
نمودار ۲۳. میانگین هزینه یک گیگابایت داده تلفن همراه در کشورهای عربی در سال ۲۰۲۲

در دیگر سو بر اساس اعلام شرکت اکلا در اول دسامبر ۲۰۲۲ در میان کشورهای جهان عرب، امارات متحده عربی و قطر به ترتیب با سرعت‌های ۳۳۱/۷ مگابایت بر ثانیه و ۳۱۱/۲ مگابایت بر ثانیه، پرسرعت‌ترین اینترنت را دارا هستند. این در حالی است که کشورهایی چون سوریه، یمن، سومال و لیبی پایین‌ترین سرعت اینترنت را در میان کشورهای میهن عربی دارند.

نمودار ۲۴. رتبه بندی دولت‌های عربی بر اساس سرعت اینترنت تلفن همراه

با این حال، گزارش مرکز العربی للابحاث در سال ۲۰۲۲ نشان می‌دهد که ۷۷ درصد مردم میهن عربی از اینترنت استفاده می‌کنند. در حالی که ۲۲ درصد هرگز به سراغ اینترنت نمی‌روند. داده‌ها نشان می‌دهد که ۹۸ درصد کسانی که از خدمات اینترنت استفاده می‌کنند، در شبکه‌های اجتماعی حساب کاربری دارند. در این بین ۸۶ درصد فیس‌بوک، ۳۴ درصد توئیتر و ۴۷ درصد اینستاگرام را به عنوان رسانه‌های محبوب و پر استفاده خود اعلام کرده‌اند.

نمودار ۲۵. میزان استفاده مردم جهان عرب از اینترنت

کاربران عرب شبکه‌های اجتماعی سه دلیل عمده را به‌عنوان اصلی‌ترین دلایل استفاده خود از شبکه‌های اجتماعی عنوان می‌کنند:

- برای ارتباط‌گیری با دوستان و آشنایان
- برای مطلع بودن از محتوای ترند در شبکه‌های اجتماعی
- برای گذران اوقات فراغت

از حیث محتوا، موضوعات اجتماعی و پس‌از آن موضوعات سیاسی از بیشترین محبوبیت نزد کاربران عرب برخوردار است. از حیث قالب ۲۸ درصد کاربران محتوای متنی، ۲۳ درصد محتوای ویدئویی و ۲۰ درصد محتوای در قالب عکس را ترجیح می‌دهند.

نمودار ۲۶. درصد استفاده از شبکه‌های اجتماعی در جهان عرب (۲۰۲۲)

حدود ۱۲ سال پیش هنگامی که شبکه‌های اجتماعی و خاصه فیس‌بوک و توییتر بستری برای فعالیت‌های انقلابی جوانان عرب شدند، هیچ‌کس چنین فکر نمی‌کرد که تکنولوژی چنین بتواند سیاست را مقهور خود سازد. ایجاد شبکه‌ای گسترده از انقلابیون بر بستر شبکه‌های اجتماعی در داخل و خارج از مرزهای کشورهای انقلابی عربی در سال ۲۰۱۱ سبب شد تا بسیاری نام انقلاب مصر و تونس را انقلاب فیس‌بوکی یا توییتری بنامند. امروزه نیز جوانان عرب همپای بلاگرهای فعال در شبکه‌های اجتماعی به تولید محتوا مشغول‌اند. به نظر می‌رسد این قبیل فعالیت‌ها از جانب جوانان عرب صرفاً محصور در تلاش برای کسب درآمد از پلتفرم‌های جهانی نیست؛ بلکه گاهی مشاهده شده است که به هنگام بروز رخدادهایی در جهان اسلام، ایشان نیز فعالیت‌های خود را معطوف به آن رخداد کرده‌اند. برای مثال آنچه در جریان جنگ سیف‌القدس میان جنبش حماس و رژیم اشغالگر صهیونیست به وقوع پیوست، سبب شد تا خیل کثیری از بلاگرها و اینفلوئنسرهای جهان عرب برای آگاه‌سازی سایر مردم جهان به زبان‌های مختلف تولید محتوا کنند. همان‌گونه که داده‌های مرکز العربی نیز تأیید می‌کند، استفاده از شبکه‌های اجتماعی و اینترنت در جهان عرب به‌دوراز تحولات سیاسی-اجتماعی نیست.

منايع عربي

١. صورة الولايات المتحدة الامريكية كما يراها الشباب الجامعي من خلال الفضائيات التلفزيونية،
 دكتور امين عبدالرحمن، مجله اتحاد الجامعات العربية لبحوث الاعلام و تكنولوجيا الاتصال - العدد
 الثالث

٢. استطلاع أولويات الشباب العربي، مركز الشباب العربي ٢٠٢٠
٣. ١٠٠ سؤال و جواب عن الشباب العربي، مركز الشباب العربي ٢٠٢٠
٤. المؤتمر العربي ٢٠٢٢، المركز العربي للأبحاث و دراسته السياسات
٥. المؤشر العربي ٢٠٢٠، المركز العربي للأبحاث و دراسته السياسات
٦. استطلاع رأى الشباب العربي، مركز إصداء، النسخه ١٥، ٢٠٢٣.
٧. استطلاع رأى الشباب العربي، مركز إصداء، النسخه ١٤، ٢٠٢٢.
٨. استطلاع رأى الشباب العربي، مركز إصداء، النسخه ١٢، ٢٠٢٠.
٩. استطلاع رأى العام العربي، الباروميتر العربي، الدوره السابعه، ٢٠٢٢.
١٠. استطلاع رأى العام العربي، الباروميتر العربي، الدوره السادسه، ٢٠٢١.
١١. مركز الجزيره للأبحاث، استطلاع رأى نخب العربيه عن ايران، ٢٠١٥.

منايع انگليسي

1. Jeanet Bentzen In Crisis, We Pray: Religiosity and the COVID-19 Pandemic CEPR Discussion Paper No. DP14824
2. <https://www.middleeastmonitor.com/20180704-why-the-arabs-like-erdogan>
3. <https://www.pewresearch.org/2005/11/10/arab-and-muslim-perceptions-of-the-united-states>
4. <https://valdaicclub.com/a/highlights/arabs-and-the-silent-support-for-russia>

بر اساس آخرین داده‌های پیمایشی در منطقه، رژیم صهیونیستی همچنان به‌عنوان دشمن شماره یک جوانان جهان عرب به شمار می‌آید. اسرائیل در سال ۲۰۲۳ از نظر ۸۶ درصد جوانان عرب، دشمن اصلی به شمار می‌آید. علی‌رغم تلاش‌هایی که دولت‌های عربی و حاشیه خلیج فارس به‌منظور عادی‌سازی روابط خود با اسرائیل انجام دادند، اما همچنان ضمیر جهان عرب یعنی مردم آن، فلسطین را به‌عنوان خط قرمز خود می‌دانند. نتایج افکارسنجی سال ۲۰۲۲ نیز نشان می‌دهد که ۸۴ درصد مردم کشورهای عربی، با به‌رسمیت شناختن اسرائیل توسط دولت خود مخالف هستند